

Mannen, myterna, musiken

Richard Wagner och den svenska extremhögern

CARL HOLMBERG, fil.dr, universitetslektor vid institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet. Han disputerade 1998 med en avhandling om civilisationskritiska strömningar i 1970-talets Sverige och gav år 2006 ut ytterligare en bok på temat moderniseringskritik och naturmetaforik. Holmberg medverkar även i en vid institutionen aktiv grupp som sysslar med skönlitteraturens roll vid historiska analyser. Vidare ingår han i ett arkeologiskt-historiskt forskningsprojekt om samtidshistoriska faktorer påverkan på dansk stenåldersarkeologi.

Sommaren 2011 inträffade en händelse i Norge som gav eko över hela världen. En ensam gärningsman mejade ned ett sjuttioal mannskor på den lilla ön Utöya utanför Oslo. Samme person hade dessförinnan utlöst en sprängladdning vid det norska regeringskansliet varvid ytterligare åtta människor dödades. Det visade sig att förövaren, en norsk man i trettioårsåldern, hörde hemma på yttersta högerkanten. Under flera år hade han haft kontakter med likasinnade runt om i Europa.

I en artikel i *Aftonbladet* ett par veckor senare gjordes ett försök att ringa in gärningsmannens inspirationskällor. Bland annat hävdades att den tyske 1800-talskompositören Richard Wagner, dock inte närmare preciserat hur, ingick i hans ideologiska bagage.¹

Några månader innan de norska attentaten ägde rum publicerades i *Dagens nyheter* en artikel som diskuterade just Wagner. Flera personer intervjuades om sitt förhållande till den berömde operaskaparen. Genusforskaren Tiina Rosenberg menade att Wagners musik hade förmågan att spela på känslor inom oss som kunde vara djupt förledande. Ändå tilltalades hon själv av denna irrationella förförelsekonst.²

Två artiklar, tagna ur helt olika sammanhang, med det gemensamt att de båda pekar på den tyske operaskaparen som en källa till förföriska, manipulativa eller rent av ondskefulla tänkesätt och handlingar. Otvetydigt speglar de en vanligt förekommande uppfattning om Richard Wagner. Ofta antyds, om än i dunkla ordalag, att någon slags kopplingar skulle föreligga mellan denne och senare tiders nationalsocialistiska tankevärldar.

Vad är då sanning och vad är myt i dessa påståenden? Det torde inte vara helt lätt att ge ett entydigt svar. Un-

der det sena 1900- och tidiga 2000-talet kom flera uppmärksammade böcker ut där frågan ställdes om vilka faktorer ur ett äldre tysk kulturarv som gynnat nazismens framväxt. Att Wagner, med sina rötter i en utpräglad romantisk idétradition, hamnade i blickpunkten blev ofrånkomligt. Några exempel kan nämnas.

Joachim Köhler hävdar i sin bok *Wagners Hitler: Der Prophet und sein Vollstrecker* att det var dramat och dess uppförande snarare än musiken som tilltalade Hitler. Iscensättandet av de nazistiska partidagarna och andra politiska manifestationer hämtade otvetydigt inspiration ur det ideal Wagner hade för sina verk. Operan skulle vara ett Gesamtkunstwerk, ett allkonstverk, där musiken, handlingen, koreografin och de yttre arrangemangen flöt samman i en högre enhet.³

Brigitte Hamann intar en närmast motsatt uppfattning. År 2002 utkom hon med en biografi över Winifred Wagner, svärdotter till den berömde kompositören och tillika konstnärlig ledare för Wagneroperans huvudscen i Bayreuth åren 1930–1945.

Trots att nära vänskapsband förelåg mellan Winifred och Hitler förblev Wagnermusikerna mycket av Führerns privatangelägenhet. Enligt Brigitte Hamann kom operorna i sig knappast att knytas till det nazistiska propagandamaskineriet.⁴

En likartad ståndpunkt hävdar Fredric Spotts. Enligt denne var Hitlers förhållande till Wagners produktion ingalunda friktionsfritt. Vissa av hans operor, framför allt *Tannhäuser*, med sin betoning av medlidande och ödmjukhet, möttes med direkt avvisande.

Fristan och Isolde samt *Ragnarök* verkar däremot ha fallit honom i smaken. Spotts menar dessutom att det var föhrern praktiskt taget ensam som bar upp Wagner-

kulten inom partitoppen. Bland övriga medlemmar tycks Beethoven rönt större uppskattning.⁵

Trots att mycket forskning gjorts pekar alltså de resultat som åstadkommit i helt olika riktningar. Dessutom ligger tyngdpunkten i det som skrivits helt och hållet på Richard Wagners betydelse för Hitler-tyskland. Händelserna på Utöya liksom framväxten av en rad militanta rörelser under 1990-talet visar dock att rasideologiska strömningar av ena eller andra slaget är högst levande. Ytterligare forskning efterlyses.

Jag kommer i föreliggande text att diskutera om det finns något mer konkret i Wagners operor, skrifter eller rykte som kan ha tilltalat högerextrema sympatisörer i det sena 1900- eller tidiga 2000-talets klimat, och i så fall vad? *Ett övergripande syfte* är att vidga diskussionen om den tyske kompositörens användbarhet som politisk ikon. Sträcker den sig överhuvudtaget bortom det Tredje riket? Vad säger det i så fall om kultursyn, historiebruk och identitet inom vår egen tids ytterlighetsrörelser?⁶

En studie av Wagnerbruk inom helt andra politiska riktningar, till exempel marxistiska, skulle förvisso fylla sin plats. Inriktningen har valts därför att det är extremhögerens ofta antydda band till kompositören som skapat mest kontrovers och debatter. Av praktiska skäl har den avgränsats till att gälla svenska förhållanden. Källor som använts är tidskriftsartiklar och nätbaserat material – utgivna av svenska högerextrema organisationer under 2000-talets början – som på ett eller annat sätt yttrar sig om personen Richard Wagner eller hans verk. En utförligare presentation av aktuella publikationer och de rörelser som står bakom dem sker längre fram i texten.

Richard Wagner.

WAGNER: EN BAKGRUND

Wilhelm Richard Wagner föddes i staden Leipzig år 1813. Rastlöshet och oro prä-

lade tidigt den blivande tonsättaren. Påbörjade studier vid olika läroanstalter avbröts hastigt, musikaliskt var han att betrakta som i det närmaste autodidakt.

Under 1830- och 1840-talen förde han en kringflackande tillvaro runt om i Europa, bland annat i Paris och Dresden. Under den perioden tillkom flera av hans mest betydande operor såsom *Rienzi*, *Den flygande holländaren*, *Tannhäuser* och *Lohengrin*.⁷

Efter att ha deltagit i barrikadstriderna i Dresden revolutionsåret 1848 tvingades Wagner i exil. Han hamnade nu i Zürich där han gav ut några betydelsefulla teoretiska arbeten. I *Konsten och revolutionen* hävdade han att det grekiska antika dramat utgjorde en fulländad syntes av alla tänkbara konstformer, dikt, musik, dans och skådespeleri. Operan blev i förlängningen det fullbordade uttrycket för detta allkonstverk. 1850 utkom hans skrift *Judendomen i musiken*, där judiska musikerkolleger häftigt angreps. Det antisemitiska draget som här uppenbaras har självklart stärkt den negativa bilden av Wagner. Under sin tid i Zürich påbörjades också den stora operacykeln *Nibelungens ring* som kom att uppföras i sin helhet först år 1876. Vidare tillkom operan *Tristan och Isolde*.⁸

I maj 1864 togs han emot i München av Bayerns konung Ludwig II. Tonsättaren hade oväntat fått en beskyddare i den nytillträdde sydtyske monarken. Inga resurser sparades för att tillfredsställa kompositörens konstnärliga begär. *Tristan och Isolde* hade premiär i München i juni 1865. *Mästersångarna i Nürnberg*, Wagners enda komiska opera, framfördes några veckor senare på samma scen.⁹

År 1869 kunde premiären på *Rhenguldet*, första delen i den tidigare påbörjade *Nibelungens ring*, ha premiär på Münchenoperan. Följande år sattes andra delen, *Valkyrian*, upp på samma scen. Han började nu umgås med planer på att låta uppföra en helt ny teater, enkom avsedd för

hans egna verk. Kung Ludwig gav frikostiga bidrag. Den nya anläggningen i staden Bayreuth i norra Bayern kunde slutligen förverkligas.¹⁰

I augusti 1876 sattes alla delarna i *Nibelungens ring* – *Rhenguldet*, *Valkyrian*, *Siegfried* och *Ragnarök* – upp i följd i Bayreuth. Konstnärligt blev uppförandet en framgång, men ekonomiskt, som så ofta i Wagnersammanhang, en katastrof. Vid samma tid påbörjade Wagner arbetet med det verk som kom att bli hans sista, *Parzifal*. Den nya operan uruppfördes i Bayreuth i juli 1882. 13 februari 1883 drabbades Wagner av en hjärtattack och avled samma dag.¹¹

En obestridlig länk i relationen mellan Wagner och Hitler utgjordes av den brittiske skriftställaren Houston Stewart Chamberlain. Denne var född i England men kom att tillbringa merparten av sina ungdomsår utomlands, företrädesvis i Frankrike och Schweiz. Han hamnade så småningom i Bayreuth. År 1908 ingick han äktenskap med Wagners dotter Eva.¹²

Chamberlains tankar fick sin slutliga form i boken *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, utgiven 1899. Mer och mer, hävdade han, ledde den världshistoriska utvecklingen mot en avgörande strid mellan två huvudaktörer, den judiska rasen och den germansk-ariiska. Chamberlains skrift blev en försäljningssuccé utan dess like.¹³

Idéhistorikern Lena Berggren, som studerat Chamberlain närmare, menar att våldet inte hade någon plats i dennes filosofi. Det var på den kulturskapande arenan arierna skulle hävda sin överlägsenhet. I Wagners *Gesamtkunstwerk* fanns den främsta förebilden. Emellertid såg ledande nationalsocialister som Hitler, Rosenberg och Goebbels med stort gillande på Chamberlains budskap. Sympa-

tin förefaller ha varit ömsesidig. Ända fram till sin död 1927 gav han den växande naziströrelsen sitt stöd.¹⁴

Wagner var under sin livstid stor över hela Europa. Även i Sverige fick han ett visst genombrott under 1800-talet. Dock fanns bara en scen som hade kapacitet att kontinuerligt sätta upp hans verk i sin helhet, kungliga teatern i Stockholm, huvudstadens operahus. Från premiären på *Rienzi* 1865 kom de tio mest kända av hans operor att ingå i teaterns återkommande repertoar. Först 1994, när den nya Göteborgsoperan invigdes, fanns ännu en arena tillräckligt stor för hans verk. *Den flygande holländaren* sattes upp på den nya scenen samma år. Därefter har hans operor fortsatt att spelas både i Stockholm och Göteborg.¹⁵

KULTUR OCH MUSIK I 2000-TALET RASIDEOLOGISKA KONTEXT

Har då den tyske kompositören alls haft någon plats i det tidiga 2000-talets extremhöger?

Innan frågan besvaras kan en kortare beskrivning av aktuella organisationer och ideologier vara befogad. Helene Lööw beskriver 1980-talet som en renässans för högerextrema tankegångar. Vid denna tid utfördes en serie grova våldsattentat som gav eko i massmedia. Det visade sig att flera av de inblandade tillhörde det så kallade Nordiska rikspartiet, en rörelse grundad redan 1956. Partiet kom att fungera som en förmedlare mellan en äldre avtynande och en yngre generation national-socialister.

Med 1990-talet lågkonjunktur stärktes aggressiviteten bland ytterlighetsrörelserna. Våldet mot invandrare och flyktingar kom att intensifieras. Typiskt för

dessa yttringar, menar Helene Lööw, är att de i regel inte fungerat som fasta organisationer utan mer som lösliga nätverk. Vidare hörde de uppenbart hemma inom en utpräglad undergroundkultur, ibland benämnd "Vit makt-världen".¹⁶

Rörelser på den yttersta högerkanten uppvisar i regel ett snabbt föränderligt beteende. Ständiga fraktionsutbrytningar, ombildningar och namnbyten gör att något systematiskt utgivet källmaterial, knutet till dessa organisationer, sällan står att finna. Dessutom verkar flera av dessa halvt om halvt i det fördolda, vilket ytterligare försvårar insynen. Under 2000-talets första årtionde hade dock några av dem lyckats skapa en verksamhet med någorlunda kontinuerlig utgivning av olika tidskrifter. En mer heltäckande bild av deras ideologiska ställningstaganden, världsbilder och visioner har därmed synliggjorts.

Två politiska partier som vuxit fram ur denna mylla är Sverigedemokraterna och Nationaldemokraterna. Det första, som för övrigt tog sig in i den svenska riksdagen 2010, uppstod 1988 ur resterna av en tidigare organisation som hette Bevara Sverige Svenskt (BSS). Man har tonat ned sin tidigare militanta profil och erkänner den parlamentariska demokratin. Där emot är den invandringskritiska hållningen (i synnerhet antiislamismen) liksom motståndet mot EU några av deras mest typiska drag. Partiet är numera snarast att betrakta som liggande i gränslandet mot högerextremism.¹⁷

Nationaldemokraterna uppstod som en utbrytning ur Sverigedemokraterna år 2002. I likhet med dessa har man kampen mot det mångkulturella samhället samt den EU-skeptiska attityden som huvudpunkter. Åtminstone formellt accepterar man ett demokratiskt styrelseskick. Sam-

Karikatyr ur Punsch 1867.

tidigt betonas betydligt hårdare än hos Sverigedemokraterna antisemitismen och rent rasideologiska ståndpunkter.¹⁸

SD-kuriren är namnet på Sverigedemokraternas tidskrift. Ända sedan 1990-talet har den kommit ut regelbundet flera gånger på år. Under senare år har tidskriften förvandlats till ett mer renodlat forum där dagspolitiska frågor står i centrum. I början gavs dock utrymme även för historiska och litterära analyser. Inte oväntat

dominerade artiklar om svenska eller andra skandinaviska författare såsom Verner von Heidenstam, Selma Lagerlöf eller Sigrid Undset, i regler ur ett nationalistiskt perspektiv. Författarnas förankring i sin hembygd framhölls liksom partier i deras böcker som tog upp kampen mot utländska inkräktare. Inlägg om musik eller kompositörer däremot var ytterst sällsynta. Av allt att döma nämndes aldrig Wagner i denna tidskrift.¹⁹

Nationaldemokraternas partiorgan benämns *Nationell idag*. Den har haft en betydligt mer sporadisk utgivning än *SD-kuriren*. Precis som i denna blandades här artiklar om massinvandring, EU-frågor och bevakning av ultranationalistiska organisationer i andra länder. Tonen var ofta mer militant och aggressiv än i Sverigedemokraternas organ. Sökningar i *Nationell idag* under perioden 2002–2008 har inte gett några resultat. Kommentarer om den tyske tonsättaren saknas.

Mig veterligen fanns under ovan nämnda period även en kanal för kontinuerlig utgivning av mer utpräglat Vit makt-alster. Nordiska förlaget var namnet på en verksamhet som mellan åren 2004 och 2007 gav ut tidskriften *Nordisk Frihet*. Den utkom halvårsvis och betonade ”rätten till nationellt, etniskt och kulturellt självförsvar”.²⁰ Förlaget var även associerat till det nätbaserade uppslagsverket *Metapedia*, en hemsida som med *Wikipedia* som förebild gav information om vissa utvalda uppslagsord, utifrån sitt eget perspektiv. Man ville förmedla kunskaper som betraktas som ”tabubelagda eller medvetet bortglömda” Hemsidan startade i Sverige år 2006.²¹

Band uppgavs finnas till ett lösligt nätverk benämnt Nordiska förbundet, men någon partipolitisk profil angavs inte. Utgivna alster kan närmast tänkas ha speglat värderingar gemensamma för olika rasideologiska grupper. Snarare än att yttra sig om dagspolitik hade förlaget en tydlig kulturpolitisk inriktning. Frågor om konst, musik och litteratur gavs stort utrymme såväl i tidskrifts- som nätbaserat material. Precis som i *SD-kuriren* framhölls gärna svenska kulturskapare som Carl Larsson och Heidenstam. Likaså fanns ett stort intresse för fornnordiska sagor liksom arkeologiska utgrävningar

och fynd. Betoningen på nationella monument och nationella myter var uppenbar.²²

*

Det visade sig att Nordiska förlaget även publicerade texter där man förhöll sig till Richard Wagner. I ett nummer av *Nordisk Frihet* från 2004 fanns en dödsruna över den svenske författaren och poeten Curt Eiberling som hade avlidit samma år. Denne var född 1927 och under sitt liv medlem i flera nationellt sinnade rörelser. Han producerade en rad diktsamlingar, skådespel och politiska essäer i vilka ultranationalistiska ståndpunkter artikulerades. Genom sin omfattande litterära produktion och sin påtagligt stora beläsenhet kom han att stå som en intellektuell röst inom den svenska högerextremismen.²³

Under namnet *En germansk ande har lämnat jordelivet* uppmärksammades hans skriftställarskap och andra insatser inom nationella organisationer. Dessutom nämndes titlarna på de böcker han publicerat. Ett återkommande tema i Eiberlings verk var just Wagner. År 1984 hade han utkommit med sin bok *Konsten och revolutionen: Tre uppsatser*, utgiven på eget förlag. Verket utgör översättningar av tre av Wagners teoretiska arbeten från mitten av 1800-talet. I Eiberlings översättning benämns de *Konsten och revolutionen*, *Det judiska i musiken* och *Revolutionen*. Den andra av dessa är som sagt den skrift i vilken de antisemitiska utfallen är som tydligast.

Det judiska i musiken kan tyckas ensidig och överdriven men essän innehåller många skarp-synta iakttagelser och belyser utmärkt motsättningen mellan tyskt och judiskt väsen. Jämförelsen av Bach, Beethoven och Mendelsohn är också givande.²⁴

Tio år senare gav författaren ut en essäsamling kallad *Germansk ande* som efter hans död kom att vara tillgänglig på förlagets bokhandel. I detta ingick ännu ett arbete om den tyske kompositören med

titeln *Richard Wagner som revolutionär*. Här görs fördjupningar i 1850-talets konstnärliga idévärld och Wagners drömmar om en estetisk tysk pånyttfödelse. Eiberlings beundran är inte att ta miste

Illustration ur Wiener Luft, november 1879. "Jews paying tribute to the mighty Wagner."

på. Han avslutar artikeln med att framhäva kompositörens roll i ett modernt samhälle.

Ingen skulle komma på tanken att ge revolutionen en högre syftning än den materiella. Men det är en vacker utopi. Och vackra utopier håller många människor vid liv. Vi har alla ett behov att drömma, även om blott få av oss kan följa med, när Wagners fantasi skenar mot okända mål.²⁵

Dödsrunan var alltså ett av de få tillfällen Wagner nämndes uttryckligen i *Nordisk frihet*, dessutom indirekt. Att Eiberling lyfte fram den tyske kompositören torde emellertid ha stärkt Wagners renommé i dessa kretsar.²⁶

Ytterligare en hänvisning fanns till Wagner i *Nordisk Frihet*. I ett nummer från 2006 gjordes en intervju med den kände amerikanske före detta Ku Klux Klan-ledaren David Duke. Denne var vid tillfället aktuell med boken *Om den judiska rasismen*, i vilken han hävdade att judarna utövade ett olycksaligt inflytande över världen. I intervjun uttalade han sig om sin musiksmak. Till hans absoluta favoriter hörde Bach, Beethoven och Wagner, ”några av västerlandets stora män att beundra och låta sig inspireras av”²⁷

Tittar man på *Metapedia* blev utfallet, om inte mer frekvent, så åtminstone mer utförligt i vissa avseenden. Under sökordet *Klassisk musik* poängterades att termen avser musik som ”är västerländsk, det vill säga har sina rötter i Europa”. Söker man sig vidare till portalen *Kompositörer* fanns sammanlagt elva stycken angivna, bland andra Albinoni, Bach, Berlioz, Händel och Wagner.

Av dessa var det den senare som ägnades störst utrymme. Wagners antisemitiska tendens påtalades, likaså att han hämtat stoff till sina verk ur den forngre-

manska mytologin. Alla hans musikdramer stod angivna. I tetralogin *Nibelungens ring* var den avslutande operan, *Ragnarök* föremål för de mest utförliga kommentarerna. Handlingen i de tre akterna och dess olika gestalter, gudar, människor, dvärgar och andra väsen, presenterades förhållandevis utförligt. Dramat i sin helhet gavs ett sammanhang som gjorde det lätt att ta till sig. Avslutningen då världens undergång skildrades, var uppenbarligen det parti som tedde sig mest suggestivt.

Rhen stiger över sina breddar och Rhendöttarna hämtar ringen från trädet. Då Alberich vill rycka den ifrån dem drar de honom med sig ned i djupet medan ett rött skimmer breder ut sig över himlen. Valhall står i lågor. Ragnarök, världsbranden; har kommit. Världen går under. Ur askan skall en ny renad värld uppstå.²⁸

Vad flera forskare pekat på i förståelsen av nazistiska och fascistiska ideologier är det millenariska draget. I tider av upplevda undergångshot uppstår lätt förväntningar på ett jordiskt paradiset. En inte ovanlig uppfattning bland vissa moderna extrema grupper har varit att ett raskrig, som en gång för alla ska rena mänskligheten, är nära förestående. Att just Operan *Ragnarök* rönt största intresset skulle möjligen kunna ses mot den bakgrunden.²⁹

Beaktas Nordiska förlagets musikbevakning i övrigt låg otvetydigt tyngdpunkten på så kallad Vit maktmusik eller därmed besläktade strömningar, patriotisk musik och frihetsrock var andra förekommande beteckningar. Varje nummer av *Nordisk Frihet* innehöll annonser för eller recensioner av album inom denna genre. Några av de mest omskrivna banden som också nådde stora publikframgångar var *Nibelungen*, *Tors mannar*, *Bär-särkarna*, *Valkyria*, *Fyrdung*, *Ultima Thule*

och *Sigrblot*. Hos dessa fanns återkommande associationer till vikingar, heden- dom och naturromantik. Till stora delar hämtades näring ur samma mytvärld som den tyske operaskaparen.³⁰

Likheterna ska dock inte överbetonas. De gestalter som förekommer i Wagners verk, i form av gudar, dvärgar eller medeltida riddare, är djupt sammansatta och allt annat än entydiga föredömen. Svartsjuka, girighet och vankelmod karaktäriserar i regel deras personligheter. Hat och våld är ingenting som idealiseras. Tvärtom får sådana yttringar negativa konsekvenser för de inblandade.³¹

Inom Vit makt-kulturen målar man med betydligt grövre penseldrag. Musik- texter från ovan nämnda rockgrupper formuleras gärna i ord som "Oden mig bju- der, Asa-Tor, kallar gudar jag kommer", "Tor han samlar styrkan tung och i iskallt regn han bär" eller "Tor med åska för han fram, Oden Han var känd som visdoms- man". Gudarna får symbolisera kraftfulla ledargestalter, beredda att dra ut i strid för sina ideal. Det forntidsromantiska temat förknippas öppet med nationell samman- hållning, väpnad kamp och rasmystik.³² Kontrasten till Wagneroperan är uppen- bar.

Med andra ord får den utpräglade Wagnerkult man såg hos Eiberling be- traktas som ganska exceptionell i dessa kretsar. Även *Metapedias* Wagnerartiklar har bara utgjort en liten del av deras sam- lade utgivning. När han väl omnämnts är det i första hand som företrädare för den västerländska kulturens eller vita rasens skaparkraft. Som ideolog förefaller Wag- ner mer intressant än som kompositör. Att han dessutom var starkt kritisk till det judiska inflytandet bör rimligen ha ökat hans status bland rent antisemitiska grup- per.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Flera uppmärksammade verk har på se- nare år lyft fram de kulturhistoriska fak- torernas betydelse för den tyska nazismen. En högst omdiskuterad fråga är Richard Wagners roll i sammanhanget. Huruvida det är myterna på vilka operorna är base- rade, musiken, eller Wagners rent ideolo- giska ställningstaganden som inspirerat nationalsocialistiska tankegångar råder högst delade meningar om. Någon klar bild av eventuella samband och hur starka de i så fall varit, finns alltså inte att tillgå. Tyngdpunkten har legat på kompositö- rens roll i det Tredje riket. I föreliggande studie diskuterar jag istället huruvida han haft någon betydelse för 2000-talets svenska extremhöger.

Sökningar i några av de högerextrema fora som utkommit i Sverige under denna period, *SD-kuriren*, *Nationell idag*, *Nordisk Frihet* samt *Metapedia*, har inte gett annat än enstaka utslag. I de två senare om- nämndes Wagner vid några få tillfällen, om än i positiva ordalag. Uppenbarligen sågs han som en viktig gestalt inom euro- peisk kulturtradition, utan att i övrigt vara föremål för närmare analyser.

Nu saknas inte individer som kan be- tecknas som intellektuella inom extrem- högern. Av allt att döma förefaller emel- lertid det sena 1900- och tidiga 2000-talets aktivister ha rekryterats ur de lågutbildade och lågavlönade skikten.³³ För en publik som rimligen saknar band till högborger- liga kulturyttringar, måste operakonstens symbolvärldar kännas högst främmande. Inte heller Wagners musik nämns annat än i förbigående i nämnda publikationer. Till skillnad från vissa typer av rock och militära marscher lämpar den sig föga för massmöten eller offentliga politiska ma- nifestationer.

Att Wagner var tysk torde också minska hans attraktionskraft. Visserligen uttrycks ibland sympati för närbesläktade rörelser i andra länder, men i sökandet efter förebilder är det ändå svenska, eller möjligen nordiska, kulturskapare som värderas högst. Inom ultranationalistiska kretsar har knappast en centraleuropeisk 1800-talskompositör med subtila budskap och komplexa musikvariationer högsta prioritet.

Innebär då detta att Wagner helt kan avskrivas från den nutida högerextrema agendan? Inte nödvändigtvis. Inom den brokiga undergroundkultur där politisk extremism och musik stundtals tangerar varandra – förutom vit maktmusiken kan olika varianter av symfonisk rock, hardcore, trash metal och så vidare inkluderas inom detta fält – hämtas många gånger inspiration ur ett 1800-talsromantiskt idéarv. Typiskt är att man – såväl i komposition som i framförande och yttre rekvisita – lånar vissa element ur en tradition bakom vilka den tyske kompositören var en av konstruktörerna. *Indirekt* kan alltså relationer finnas.³⁴

Rent teoretiskt skulle man också kunna tänka sig att det förekommer helt andra rasideologiska rörelser som verkar i det fördolda och inte lämnat några avtryck i offentligt material. Vilken relation de i så fall har till Wagner kan omöjligtvis fastställas. Det ska dock betonas att jag inte funnit något empiriskt stöd för att sådana grupper finns i sinnevärlden. Att förutsetta existensen av hemliga nätverk inom extremhögern tar sig lätt formen av konspirationsteorier.

De *direkta* banden framstår sålunda som få och vaga. Trots detta tycks alltså en slags kanon finnas, inte minst i kulturdebatten, om att den tyske kompositören bör ses som en allvarlig samhällsfara. ”Om

jag levde i en annan tid, i en utsatt tid, skulle jag följa den ledare som frestade mig med samma löfte som Richard Wagners musik frestar med.” Citatet är från journalisten Eric Schüldt som medverkade i samma artikel som Tiina Rosenberg är 2011. Det gjorde även gitarristen Kristofer Steen som erkände sin svaghet för den tyske kompositören. ”Att lyssna på hans musik är att känna det känslomässiga ruset av sann förstörelselusta.” Typiskt för dessa röster är alltså att man pekar på de risker som finns med Wagners musik. Det blir dock mest antydningar om att den *kan* användas i politiska sammanhang, men sällan eller aldrig några konkreta bevis på att detta faktiskt sker.

Varför är det då så viktigt att upprätthålla denna föreställning? Jag kan tänka mig att det är *just för att* det föreligger ett mystiskt, till stora delar oförklarat samröre med dunkla politiska krafter, som det också finns en lockelse. Som kritiskt reflekterande intellektuell förväntas man samtidigt visa medvetenhet om dessa försåtliga tendenser. Att fascineras av Wagner är accepterat om man också genomskådar och uttryckligen tar avstånd från hans ideal.

År 2013 infaller 200-årsminnet av Wagners födelse. Trots att det redan finns en omfattande forskning på området, framstår frågan om hans politiska roll som på många sätt komplex och oöverblickbar. En rad artiklar, forskningsrapporter och böcker kommer sannolikt att dyka upp i den så heta frågan utan att nödvändigtvis så mycket nytt tillförs. De affektladdade, starkt polemiska övertoner som den tyske kompositörens namn gärna framkallar lär inte skingra dimmorna, snarare kittla fantasin ytterligare och stärka den demoniska attraktionskraft han är förbunden med.³⁵

NOTER

- ¹ www.aftonbladet.se/nyheter/terrordadnorge/article13430637.ab, 7 augusti 2011.
- ² www.dn.se/kultur-noje/musik/wagnervurmare-genusforskaren-tiina-rosenberg, 19 april 2011.
- ³ Joachim Köhler, *Der Prophet und sein Vollstrecker*, München, 1997.
- ⁴ Brigitte Hamann, *Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth*, München, 2002.
- ⁵ Fredric Spotts, *Hitler and the power of Aesthetics*, New York 2002.
- ⁶ Begreppet högerextremism är långt ifrån entydigt, en definition kan vara på sin plats. Med termen avser jag en typ av rörelser som ställer sig avvisande till den parlamentariska demokratin och mer eller mindre öppet förordar någon typ av envælde. Vidare inbegriper en ultranationalistisk tendens. Den egna nationen ses som den

högsta formen av gemenskap. Dessutom odlas i regel en rasideologisk föreställning. Ett konfliktförhållande mellan olika etniska grupper, delvis beroende på biologiskt betingade skillnader, anses föreligga. Kamp för den egna gruppens seger blir då ett överordnat mål. En rad olika definitioner finns på begrepp som nationalsocialism, fascism och högerextremism. De diskuteras bland annat av Helene Lööw, *Hakkorset och Wasakärven: en studie av svensk nationalsocialism i Sverige 1924–1950*, Göteborg, 1990, s. 7–12. Se även Anna-Lena Lodenius & Stieg Larsson, *Extremhögern*, Stockholm 1994, s. 7–10, samt Göran Dahl & Conny Mithander "Vem är fascist och vad ska vi göra åt honom?" *Tvårsnitt* 4, 1998, s. 38–49.

- ⁷ Ingvar Lundevall, *Trollkarlen från Bayreuth: en biografi över Richard Wagner*, Stockholm 1989, s. 21–24.

- ⁸ Lundevall, 1989, s. 29.
- ⁹ Lundevall, 1989, s. 105.
- ¹⁰ Lundevall, 1989, s. 99–102.
- ¹¹ Lundevall, 1989, s. 145–147.
- ¹² Hamann 2002, s. 42.
- ¹³ Lena Berggren, ”Ras och religion: Houston Stewart Chamberlains världsåskådning i *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*”, *Historisk tidskrift* 1, 1996, s. 112.
- ¹⁴ Berggren, 1996, s. 115.
- ¹⁵ *Parsifal: Wagner*, Operaprogram, Göteborgsoperan 2007, s. 4.
- ¹⁶ Helene Löow, *Nazismen i Sverige 1980–1999: den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna*, Stockholm, s. 216–255.
- ¹⁷ <http://www.ne.se/lang/sverigedemokraterna>, 6 oktober 2010.
- ¹⁸ <http://www.ne.se/nationaldemokraterna>, 6 oktober 2010.
- ¹⁹ Artiklar i *SD-kuriren* som diskuterade skandinaviska författare fanns bland annat i nr 35, 1999, s. 18, nr 37, 1999, s. 16 samt nr 40, 2003, s. 23. Arkeologiska utgrävningar diskuterades bland annat i nr 39, 2000, s. 20 samt nr 54, 2003, s. 12.
- ²⁰ *Nordisk Frihet* nr 1 2004, s. 5.
- ²¹ <http://sv.metapedia.org/wiki/Ragnar%C3%B6k>, 24 mars 2008.
- ²² Den samhällssyn som framträdde i tidskriften skulle närmast kunna beskrivas som nationalkonservativt eller nationalromantiskt präglad om än i en ganska vidsträckt bemärkelse. Inte bara det svenska utan hela det nordiska kulturarvet sågs som ett ideal. De nordiska folkens likartade ursprung, traditioner och även rasmässiga instinkter framhävdes.
- Se artiklar i *Nordisk Frihet* till exempel nr 1, 2004, s. 82, nr 2, 2005, s. 4, 39 eller nr 4, 2005/2006, s. 20, 26. Parallellt med detta har funnits en intensiv bevakning av nationalistiska rörelser på andra håll i västvärlden. Beskrivningar från ibland annat Tyskland, Ungern, Rumänien och USA återkom i de flesta nummer. En bakomliggande tanke tycktes vara att skilda kulturer så långt som möjligt måste utvecklas isolerade från varandra för att kunna blomstra. Fenomenet diskuteras bland annat i nr 2, 2005, s. 28, nr 3 2005, s. 34 samt nr 6 2005/2006, s. 14.
- ²³ *Nordisk Frihet* nr 1, 2004, s. 74–76.
- ²⁴ Curt Eiberling, *Konsten och revolutionen: tre uppsatser*, Hässelby 1984, s. 5.
- ²⁵ Curt Eiberling, *Germansk ande: uppsatser och gemälen*, Hässelby 1994, s. 59.
- ²⁶ *Nordisk Frihet*, nr 1, 2004, s. 1.
- ²⁷ *Nordisk Frihet* nr 2, 2005, s. 21.
- ²⁸ <http://sv.metapedia.org/wiki/Ragnar%C3%B6k>, 24 mars 2008. Det bör ännu en gång betonas att undersökningen omfattar 2000-talets första årtionde. Hemsidor och dylikt kan mycket väl ha ändrats sedan dess.
- ²⁹ Dessa drag inom högerextrema rörelser diskuteras bland annat i Dahl & Mithander, 1998, s. 42–43.
- ³⁰ http://expo.se/200+3/48_23/.html, 25 mars 2008.
- ³¹ För en närmare beskrivning av karaktärerna se till exempel, *Lohengrin*, Operaprogram, Göteborgsoperan, 2000, s. 6–15 samt *Valkyrian*, Operaprogram, Göteborgsoperan, 2006, s. 4–9.
- ³² Ovan nämnda citat är hämtade från följande hemsidor, www.lyricsboy.com/fyrdung-lyrics-ragnarok-x9nrwng.html, 11 januari 2012, www.actiontext.com/names_h/hel_lyrics/gudars_lag.html, 11 januari 2012 samt www.hitlyrics.com/u/ultimathule-lyrics-4432/sveasaga-lyrics-573647.html, 11 januari 2012.
- ³³ Löow 2000, s. 23–24.
- ³⁴ I kulturprogrammet *Kobra*, gavs i ett inslag hösten 2010 ett exempel. Där presenterades det svenska bandet Therion. Typiskt för denna grupp, som för övrigt åtnjuter betydligt större popularitet på kontinenten än i Sverige, är att man låter tung rock blandas med europeisk konstmusik. Bland annat hävdades att vissa influenser fanns från Wagners monumentala verk. Bandets gitarrist och förgrundsgestalt Christofer Johnsson uppgavs dessutom vara medlem i Sverigedemokraterna. Dock förnekade Christofer Johnsson att Therion skulle ha några som helst politiska syften med sin musik. svtplay.se/v/2198462/kobra/del_3_av_11?sb,p102859,2,f,-1, 3 december 2010.
- ³⁵ I samma avsnitt av kulturprogrammet *Kobra* hävdades även att en oberoende kommission skulle tillsättas för att noggrant utreda frågan om Richard Wagners betydelse för nationalsocialismen. Vidare gjordes en intervju med Gottfried Wagner, sonson till Richard. Gottfried menade att det fanns all anledning att förhålla sig kritisk till hans förfaders verk. Han ansåg att antisemitismen och ultranationalismen genomsvadade Wagners hela liv. Det borde mer lyftas fram i den allmänna debatten. svtplay.se/v/2198462/kobra/del_3_av_11?sb,p102859,2,f,-1, 3 december 2010.

SUMMARY

*The man, the myths, the music
Richard Wagner and the Swedish far right
(Mannen, myterna, musiken
Richard Wagner och den svenska extermhögern)*

In my study I discuss possible connections between the German composer Richard Wagner and the Swedish far right. Journals and internet pages from organizations of the late 20th and early 21st century are my major sources. When Wagner is mentioned – his music or theoretical works – it is with sympathy and admiration. However, these occasions are very rare. The impact Wagner exerts on contemporary right organizations seems to be very limited. At the same time extreme right music is to

some extent influenced by the 19th century Romantic culture. Indirectly more than directly there can be connections to the German composer. Despite these circumstances there is a widespread view in the cultural debate that there exist profound and obvious ties. Emphasising these obscure, unexplained relations gives an opportunity to maintain the demonic enchantment associated with Wagner. The myths, so to speak, live their own lives, despite facts pointing in other directions.

Keywords: Richard Wagner, Swedish far right, culture, music.

Carl Holmberg, PhD, assistant professor, Department of historical studies, Gothenburg University, Gothenburg, Sweden.